

ЗУСТРІЧІ З БРЕХТОМ

Вальтер Беньямін

Щоденник 1938 року¹

Передмова

Есеїст, критик та філософ Вальтер Беньямін (1842-1940) намагався налагодити контакт з Брехтом, відколи він вперше зустрів його на Капрі влітку 1924 року. Тільки п'ять років потому, у травні 1929 року, між ними розвинулися дружні стосунки, яким судилося проявитися передусім у роки вигнання. Брехт вважав Беньяміна своїм найкращим критиком; він цінував його наукові праці про епічний театр, критичні зауваження до "Матері" — прем'єра відбулася у 1932 році — до "Копійчаного роману", а також "Коментарі до віршів Брехта". Беньямін вбачав у Брехті сучасного письменника, тексти якого долали, здавалося, нездолані апорії — апорії між письменництвом і віршуванням чи апорії між мистецтвом та політикою.

Беньямін вів щоденники, у яких він фіксував ще й зустрічі з митцями, щоб мати змогу використовувати цей матеріал під час написання своїх робіт. Надзвичайно захоплюючими є записи розмов з Брехтом у 1931, 1934 та 1938 роках. Записи, зроблені влітку 1938 року, задокументовують їхню останню зустріч під час еміграції у Данії. Нідє більше Брехт не висловлювався так критично про сталінізм.

Про смерть друга Брехт дізнався тільки після прибуття у США. Він присвятив Беньяміну чотири вірші.

Ердмут Віцисла

22 червня я прибув до Брехта.

Брехт вказує на елегантність і невимушеність позиції Вергілія і Данте та описує їх як тло, на якому сильно виділяється величний жест Вергілія. Він називає їх обох "любителями прогулянок" ("Promeneure"). Він наголошує на класичному рівні "Пекла": "Його можна читати на природі."

Брехт говорить про його вкоріненню, успадковану від бабусі ненависть до попів. Він натякає, що ті, хто привласнив теоретичне вчення Маркса і почав його розтлумачувати, завжди будуть утворювати попівську камарилью. Марксизм аж занадто легко піддається "інтерпретації". Йому вже сто років, а виявилось... (На цьому місці нас перебили.) "«Держава повинна зникнути». Хто це каже? Держава." (Тут він міг мати на увазі лише Радянський Союз.) Брехт стає, хитрувато і згорбившись, перед кріслом, у якому я сиджу, підступно причаївшись — він копіює "державу" — і каже, дивлячись скоса на відрекомендованого підзахисного: "«Я знаю, що повинен зникнути»".

Розмова про нові романи радянських письменників. Ми за нею більше не слідкуємо. Потім ми говоримо про лірику і переклади радянсько-російської лірики з яких завгодно мов, у яких потопав журнал "Слово" ("Das Wort"). Брехт думає, що тим авторам по той бік приходить важко. "Як певний зумисний намір трактується, якщо у вірші не з'являється ім'я Сталіна".

29 червня. Брехт говорить про епічний театр; він згадує дитячий театр, у якому помилки під час сценічної гри, набуваючи рис ефекту очуження, надають виставі епічні риси. У балаганах нібито відбувається щось подібне. Мені пригадується Женевська постановка "Сіда", коли, дивлячись на корону короля, яка з'їхала набік, у мене промайнула думка, яку я сформулював через дев'ять років у книжці про трагедію. Брехт зі свого боку цитує тут момент, у якому полягає вся суть ідеї епічного театру. Це було під час репетиції перед мюнхенською постановкою "Едуарда II". Битва, яка відбувається у п'єсі, мала протриматися на сцені три четверті години. У Брехта ніяк не виходили сцени з солдатами. (У Асі, його асистентки, теж ні.) Врешті-решт, він звернувся до його тодішнього близького друга Валентина, який був присутній на репетиції; він запитав у відчай: "Що ж таке, як почуваються солдати? Що з ними відбувається?" Валентин: "Вони бліді — їм страшно". Цей коментар став вирішальним. Брехт додав ще: "вони стомлені". Обличчя солдат вкрили товстим шаром вапна. І в цей самий день був знайдений стиль постановки.

Невдовзі після цього з'явилася стара тема "логічного позитивізму." Я проявив досить значну

¹ Переклад передмови Ердмута Віцисли та нотатків з щоденника Вальтера Беньяміна здійснено за виданням Wizisla E. (Hrsg.) Begegnungen mit Bertolt Brecht. — Leipzig: Lehmann, 2009. — S. 160–167.

безкомпромісність, і з'явилася загроза неприємного подальшого розвитку розмови. Цього вдалося уникнути, бо Брехт вперше визнав поверховість своїх формулювань. За допомогою гарної формули: "глибокій потребі відповідає поверховий прийом". Пізніше, коли ми пішли до його оселі — бо ця розмова відбувалася у моєї кімнати —: "Добре, коли у екстремальній позиції наздоганяє реакційна епоха. Тоді приходиш до середньої позиції." Саме так нібито сталося з ним; він пом'якшав.

Ввечері: Я хотів би передати комусь маленький подарунок для Асі; рукавички. Брехт гадав, що це важкувато. Може статися, що виникне думка, ніби Янн розплатився за її послуги шпіонажу двома рукавичками. — "Найгірше: що завжди позбавляються від цілих керівних ланок. Але їхні розпорядження залишаються, очевидно, у силі".

1 липня. Лунають дуже скептичні відповіді, як тільки я торкаюся становища в Росії. Коли я нещодавно поцікавився, чи Оттвальт ще сидить, то отримав відповідь: "Якщо він ще може сидіти, то сидить". Вчора Штеффін сказала, що Третьякова вже, напевно, немає серед живих.

4 липня. Вчора ввечері: Брехт (під час розмови про Бодлера): "Я ж не проти асоціального — я проти несоціального".

21 липня. Публікації Лукача, Курелли і т. п. приносять Брехту багато турбот. Але він каже, не слід виступати проти них у царині теорії. Я переводжу питання у сферу політики. І тут він не стримується зі своїми політичними формулюваннями. "Соціалістичній економіці не потрібна війна, тому вона її і не може витримати. «Миролюбність російського народу» виражає це і тільки це. Не може бути соціалістичної економіки в одній країні. Через політику озброєння російський пролетаріат був вимушено відкинутий далеко назад; причому частково на давно застарілі стадії історичного розвитку. Між іншим і на монархічну. У Росії панує одноосібна форма правління. Це можуть заперечувати хіба що лише геть безголові". Це була коротка розмова, яку невдовзі перебили. — До речі, Брехт підкреслив у зв'язку з цим, що Маркс і Енгельс після розпуску Першого Інтернаціоналу були вирвані із активного зв'язку з діяльністю робітничого руху і з тих пір давали тільки поради, причому приватні, які точно не призначалися для опублікування, окремим лідерам. І зовсім не випадково, — хоча й шкода — що Енгельс, наостанку, присвятив себе природничим наукам.

Бела Кун — це нібито його найбільший пошановувач у Росії. Брехт і Гейне — це єдині німецькі лірики, яким він надає перевагу. (Принагідно Брехт натякав на конкретного чоловіка у ЦК, який його підтримує.)

25 липня. Вчора пообіди до мене зайшов Брехт, щоб принести мені його вірш про Сталіна з заголовком "Селянин біля свого вола". У перший момент до мене не дійшла суть справи; а коли згодом у мене промайнула думка про Сталіна, я не наважився її виразити. Така реакція відповідала приблизно наміру Брехта. Він пояснив її у слідуєчій розмові. У ній він наголосив між іншим саме на позитивних моментах у вірші. Насправді, це вшанування Сталіна — який на його думкою має величезні заслуги. Але він ще не помер. Йому, себто Брехту, зрештою не личить якась інша, сповнена більшим ентузіазмом форма вшанування; він знаходиться у вигнанні і чекає на Червону Армію. За його словами, він слідкує за розвитком Росії; так само як і за роботами Троцького. Вони доказують, що існує підозра; справедлива підозра, яка вимагає скептичного розгляду справ у Росії. Такий скептицизм відповідає поглядам класиків. Якщо ця підозра одного дня підтвердиться, то слід буде боротися з режимом — причому *публічно*. Але "на жаль чи слава Богу, як вам завгодно", ця підозра сьогодні ще не переросла у впевненість. Виводити з цієї підозри таку політику, як у троцькістів, — це безвідповідально. "У тому, що з іншого боку у самій Росії діють певні злочинні угруповання, немає сумнівів. Це час від часу видно по їхнім злочинням". Насамкінець Брехт підкреслює, що на нас особливо впливає регрес у внутрішньому світі. "Ми заплатили за досягнуті позиції; ми вкриті шрами. Цілком природно, що ми також особливо чутливі."

Надвечір Брехт знайшов мене у садку за читанням "Капіталу". Брехт: "На мою думку, це дуже добре, що Ви зараз вивчаєте Маркса — у той час, коли він усе більше перетворюється на рідкість, особливо серед наших людей." Я відповів, що я надаю перевагу книгам, про які багато говорять, коли вони вже виходять з моди. Ми почали говорити про російську літературну політику. "З цими людьми", сказав я, маючи на увазі Лукача, Габора, Куреллу, "неможливо побудувати державу". Брехт: "Або *лише* державу, але не спільноту. Вони ж вороги продукування. Вони почуваються незручно там, де є продукування. Йому не можна довіряти. Воно — це щось непередбачуване. Ніколи не знаєш, що з цього зрештою вийде. І вони самі не хочуть продукувати. Вони хочуть грати роль апаратчиків і мати контроль над іншими. Кожна з їхніх критик містить загрозу". — Не знаю яким чином, ми згадали про романи Гете; Брехт знає тільки "Вибіркову спорідненість". Його зачарувала у цьому романі елегантність молодого чоловіка. Коли я йому сказав, що Гете написав цю книжку у шістдесят років, він був дуже здивований. Книга не містить взагалі нічого міщанського. Це неймовірне досягнення. Він ладен тут співати

хвалебних пісень, оскільки німецька драма навіть у її найвизначніших творах несе на собі сліди міщанства. Я сказав, що "Вибіркову спорідненість" сприйняли теж відповідно до цього, тобто погано. Брехт: "Мене це радує. — Німці — паскудний народ. Це неправда, що по Гітлеру не можна робити висновки про німців. Навіть у мені поганим є все те, що є німецьким. Найважче витримати у німцях їх тупу самотійність. Того, що називають вільними імперськими містами, наприклад, цього паскудного міста Аугсбурга, ніде і ніколи не було. Ліон ніколи не був вільним містом. Самостійні міста епохи Ренесансу були містами-державами. — Лукач став німцем за власним вибором. У нього від степової Пустині не залишилося практично жодного сліду".

Брехт хвалив у "Найкращих сказаннях про грабіжника Войнока" Зегерс, що по ним видно звільнення від замовлення. "Зегерс не може творити на замовлення, так само як я не знав би, як мені почати писати без замовлення." Також він хвалив, що головною фігурою у цих історіях є впертих та індивідуаліст-одинак.

26 липня. Брехт вчора ввечері: "У цьому більше немає сумнівів — боротьба з ідеологією перетворилась на нову ідеологію."

29 липня. Брехт зачитує мені декілька полемічних критичних статей про Лукача, напрацювання для однієї статті, яку він має опублікувати у журналі "Слово". Це замасковані, але гострі напади. Брехт питає мене поради стосовно цих публікацій. Оскільки одночасно він мені розповідає, що нині Лукач "по той бік" займає велику посаду, я йому кажу, що не можу дати поради. "Тут йдеться про питання влади. Стосовно цього мав би висловитися хтось з того боку. У Вас же там є друзі." Брехт: "Власне, у мене там немає друзів. І у самих москвичів теж немає — як у мерців."

3 серпня. 29 липня близько вечора зайшла розмова у саду щодо питання, чи слід включати частину циклу "Дитячих пісень" у новий збірник віршів. Я був проти, бо вважав, що контраст між політичними і приватними віршами особливо чітко виразить досвід вигнання; він не повинен бути зменшеним через непослідовність. Мені, мабуть, вдалося здогадатися, що у цій пропозиції знову проявлявся Брехтівський деструктивний характер, який ледве досягнуте ставить під сумнів. Брехт: "Я знаю, що про мене скажуть: *"Він був маніяком"*. Коли відомості про цей час дійдуть до іншого покоління, то разом з ними дійде і розуміння моєї манії. Час надасть тло для такої маніакальності. Але чого б мені дійсно хотілося б, так це те, аби колись сказали: *"Він був помірно одержимим"*. — "Пізнання посереднього не повинно залишитися без уваги і в збірнику; те, що життя, незважаючи на Гітлера, продовжується, що знову і знову будуть народжуватися діти. Брехт думає про позаісторичну епоху, з якої його вірш дає картину представникам образотворчого мистецтва і про яку він декілька днів тому сказав мені, що він вважає її прихід вірогіднішим, аніж перемогу над фашизмом. Але пізніше проявилася ще й інше обґрунтування щодо прийняття "Дитячих пісень" і "Вірші з вигнання", і Брехт виразив його, стоячи переді мною на траві, із запалом, який був для нього рідкістю.

"У боротьбі проти них потрібно враховувати все. Вони замишляють дещо масштабне. Вони планують на тридцять тисяч років вперед. Жажіття. Жажливі злочини. Вони ні перед чим не зупиняться. Вони б'ють по всьому. Кожна клітина здригається від їхнього удару. Тому жоден з нас не повинен бути забутий. Вони змінюють дітей вже в утробі матері. У жодному разі ми не повинні випускати з уваги дітей."

В той час, коли він отак говорив, я відчув, що на мене діє сила, яка рівновелика силі фашизму; я хочу сказати, сила, яка виникла не в менш глибоких глибинах історії, аніж фашистська. Це було дуже дивне, досі незнайоме мені відчуття. Йому відповідав вираз, якого набула думка Брехта. "Вони планують спустошення велетенського масштабу. Тому вони й не можуть домовитися з церквою, яка теж націлена на тисячоліття вперед. Мене вони теж пролетаризували. Вони забрали в мене не лише мій будинок, мій ставок з рибою і мій автомобіль, вони ще й викрали у мене мою сцену і мою публіку. Зі своєї точки зору я не можу погодитися, що Шекспір був принципово набагато більшим талантом. Але про запас навіть він не зміг би писати. Зрештою його герої були перед його очима. Люди, яких він зображав, були усюди. Без особливих зусиль він вихоплював деякі риси з їхньої поведінки; а багато так само важливих залишав осторонь."

Початок серпня. "У Росії панує диктатура над пролетаріатом. Слід уникати звільнення від неї, доки ця диктатура ще виконує практичну роботу для пролетаріату — тобто, доки вона сприяє компромісу між пролетаріатом і селянством за домінуючих інтересів пролетаріату." Декілька днів тому Брехт заговорив про "монархію робітників", а я порівняв цей організм з гротескними іграми природи, які піднімають з океанських глибин у подібні рогатої риби або інших чудовиськ.

25 серпня. Максима Брехта: "Триматися не за хороше старе, а за погане нове".

З німецької переклала Марія Голумбовська